

STRINDBERGSFEJDEN 1910–1912

Andreas Nyblom

Strindbergsfejden är namnet på en mycket omfattande kultur- och samhällsdebatt som ägde rum i svenska tidningar åren 1910–1912. Den utlöstes av en strid ström ilskna artiklar skrivna av August Strindberg. Intill Strindbergs död skulle fejden komma att omfatta omkring tusen debattinlägg, mängder av karikatyrteckningar, samt involvera närmare trehundra personer och ett åttiotal tidningar. Ämnen som religion, politik och litteratur hörde till det som avhandlades. Men det som framförallt engagerade var det sätt på vilket debatten fördes, samt de berömda personer om vilken den handlade. Mycket framstår i efterhand som trivialt, och i samtiden uppfattades debatten inte sällan som ett lågvattenmärke i det offentliga livet. Ändå, eller just därför, är Strindbergsfejden en kulturhistoriskt intressant händelse. Genom den framträder de tongivande aktörerna i sekelskiftets litterära och politiska offentligheter, och den ger en förtätad bild av tidens aktuella samhällsfrågor, konflikter och debattklimat.

I det följande redogörs för några av huvuddragen i Strindbergsfejden, med särskild tonvikt på debatten om de litterära grupperingarna åttital och nittital, samt på den parallella omförhandlingen av Strindbergs respektive Verner von Heidenstams positioner i offentligheten.

Strindberg går till attack

August Strindberg (1849–1912) hade under 1880-talet gjort sig känd som radikal samhällskritiker. Satiren *Det nya riket* (1882) utgjorde till exempel en brännande vidräkning med ”jubelfesternas tidevarv”, en formulering med vilken författaren sammanfattade sin samtids ängsliga böjelse för auktoriteter, kanoniseringar och festtalsretorik. I viss mån var det till denna kritik Strindberg återvände våren 1910. Många av de konservativa institutioner som han höll ansvariga för den offentliga lögnen var desamma (Svenska Akademien, kungamakten, försvaret och kyrkan), medan de förhat-

liga kanoniseringsobjekten delvis var nya. Ett nytt och motsägelsefullt inslag var även Strindbergs omsorg om sin egen kanonisering. Ett av fejdens tydligaste resultat var också att jubelfesternas främste kritiker förvandlades till Sveriges förmodligen mest uppvaktade författare någonsin.

Det hela började den 29 april 1910 när Strindbergs artikel ”Faraon-dyrkan” publicerades i *Afton-Tidningen*, en då relativt nystartad vänsterliberal tidning vars redaktion låg intill Strindbergs bostad på Drottninggatan. Artikel, liksom två följande, riktades mot den pånyttfödda Karl XII-kult som yttrat sig i en mer välvilligt inställd forskning om ”hjaltekonungen” (initierad av historikern Harald Hjärne), samt i grundandet av Karolinska Förbundet. Det var sjukt och ruttet, hävdade Strindberg, att nationen skulle samlas kring landets plågoris och förstörare. Men även om krigarkungen sedan länge var en ovärdig nationalhjälte i Strindbergs ögon, så fungerade Karl XII denna gång huvudsakligen som en ingång till en mer omfattande kritik mot två yngre nationalhjärtar – författaren Verner von Heidenstam (1859–1940) och upptäcktsresanden Sven Hedin (1865–1952). Strindberg hävdade att båda hade hyllats utan proportion till vad de åstadkommit. Hedin hade inte upptäckt någonting som inte redan hade kartlagts av andra, och Heidenstams diktning och estetik var inte tillräckligt märkvärdiga för att motivera ett litteraturhistoriskt epokskifte.

I Strindbergs första artiklar figurerade Heidenstam och Hedin endast antydningssvis, som ett slags lakejer och propagandister för Karl XII-minnet. Heidenstam omtalas, i egenskap av författare till *Karolinerna* (I–II, 1897–1898), som ”andeskådaren på Djursholm”, och Hedin, vilken som den siste i Sverige hade adlats 1902, omnämns i förbigående med formuleringen ”ett självtaget von”. Heidenstam hade alltså gjort skönlitteratur av soldatlivet i kungens armé, och Hedin hade i sina äventyrsfyllda reseberättelser, bland annat *Tibetanska äfventyr* (1905), beskrivit sig själv som en modern Karl XII. Båda hade dessutom medverkat till bildandet av Karolinska Förbundet i början av april 1910.

Medan Heidenstam och nittitalet snart hamnade i centrum för Strindbergs utfall, kom den verkliga attacken mot Sven Hedin först två månader senare. Redan i *Götiska rummen* (1904) och *Svarta fanor* (1907) hade Strindberg hävdats att Hedin helt oförtjänt hyllades som nationalhjälte på polarforskaren Nordenskiölds bekostnad. Nu återkom Strindberg med

utförliga argument för detta. Särskilt i artiklarna ”En svensk karta över Lop-nor och Tarimbäckenet” och ”Upptäckar-humbug” gjorde han gällande att karolinen Johan Gustaf Renat, redan 150 år tidigare, hade kartlagt de områden i Centralasien som Hedin påstod sig ha upptäckt. Hedin, hävdade Strindberg, hade ”beskrivit sandhögar i oändlighet och kartlagt bergknallar, vilka alltid varit kända, ehuru ingen brytt sig om att kartlägga dem”. Detta var något som en vanlig lantmäteriarbetare kunde ha utfört utan att för den skull framställa *Arbetet* som en bragd eller förvänta sig någon ryktbarhet utanför Lantmäterikontoret. Men när det gällde Hedin skulle ”nationen samlas vid landgångar och perronger när han kommer sättande”. Över huvud taget skulle både Strindbergs artiklar och andras inlägg i fejden kännetecknas av hänsynslösa personangrepp och hånfulla gliringar, men mest uppmärksammas i det avseendet blev den hårda ordväxlingen mellan Strindberg och Hedin. Till skillnad från Heidenstam gav Hedin nämligen direkt svar på tal, och med samma mynt. I *Dagens Nyheter* beskrev han sin antagonist som en fenomenal begåvning, men ”med en rutten karaktär, en häpnadsväckande blandning av af titan, sfinx, vampyr och parasit. Likt schakalen föredrar han lik, men går äfven på lefvande, om de icke bitas. Ja, det är synd om honom!”

Konflikten mellan Hedin och Strindberg, samt debatten om dem båda, pågick huvudsakligen under juli 1910, men fick något av en fortsättning då försvaret och den så kallade pansarbåtsinsamlingen från och med hösten 1911 kom att dominera den politiska debatten. Sven Hedin intog en central position i försvarskampanjen och hans broschyr *Ett varningsord* (1912) spelade en viktig roll i den militaristiska opinionsbildningen. Strindberg engagerade sig på motståndarsidan med en serie artiklar från januari till och med mars, vilka samlades i broschyren *Tsarens kurir eller sågfilarens hemlighet* (1912). Strindbergs ställningstagande mot militarismen skulle ytterligare stärka hans nyvunna ställning som folkets och arbetarrörelsens diktare. Samtidigt inskräppte Hedins och Heidenstams inblandning i försvarspropagandan deras hemvist inom den politiska högern, och när den försvarspolitiska konflikten i februari 1914 utmynnade i den så kallade borggårdskrisen, utpekades både Heidenstam och Hedin som författare till Gustav V:s kontroversiella borggårdstal.

Strindbergs artiklar mot militarismen 1912 markerar alltså slutet både på Strindbergsfejden och på

Strindbergs karriär och liv. Som intensivast var debatten under sommaren och hösten 1910, men ända till slutet av augusti det följande året inflöt fortlöpande nya inlägg. Det var Otto von Zweigbergk (1863–1935), dåvarande chefredaktör för *Dagens Nyheter*, som i början av juli 1910 först använde uttrycket Strindbergsfejden. Då hade Strindberg publicerat sjutton av sina sammanlagt mer än femtio artiklar, och åtskilliga svar och kommentarer hade offentliggjorts.

Till sin karaktär var debatten både omfattande och kaotisk. Men ett av dess mest kontinuerliga och uppseendeväckande spår handlade, åtminstone på ytan, om litteratur.

Utgångspunkten var Strindbergs angrepp på Verner von Heidenstam, i artiklar som samlades i broschyren *Tal till svenska nationen* (1910). Det var relationerna mellan åttitalet och nittitalet, samt de sätt på vilka Heidenstam respektive Strindberg hade behandlats av litteraturkritiken och andra instanser, som hamnade i centrum för debatten. Resultatet blev en kraftmätning mellan de båda författarna och deras förhållande till folket och nationen. Både utgångsläget och det sätt på vilket debatten utvecklades berodde i hög grad på uppkomsten av en politiserad litteratursyn vilken även inkluderade författarna som möjliga politiska opinionsbildare och symboler. Decennierna kring sekelskiftet var en stark utvecklingsfas för den svenska arbetarrörelsen, och såväl Strindbergs uppgång som Heidenstams fall var händelser som framför allt utspelade sig i och genom arbetarpressen.

Storstrejken och det nyss gångnas litteraturhistoria

I början av juni inledde Strindberg sin kampanj mot nittitalet, det vill säga den idealistiska och romantiska strömning som hade lanserats i opposition mot åttitalets realism och naturalism. Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding och Erik Axel Karlfeldt hörde till de författare som mest framgångsrikt förverkligade denna litterära inriktning, men Verner von Heidenstam uppfattades som dess drivande kraft och ”hövding”. Strindberg närmade sig ämnet i sin fjärde artikel, ”Hov-Stat”, vilken huvudsakligen riktades mot Svenska Akademiens försänkningar i hovet samt dess funktion som en klubb för inbördes beundran. Heidenstam och Oscar Levertin (1862–1906), vilka med skriften *Pepitas bröllop* (1890) hade formulerat ett slags program för nit-

titalismen, presenterades av Strindberg som avhoppade oppositionsmän. Deras ursprungliga ifrågasättande av Akademiens legitimitet hade bytts ut mot knäfallande, och kring "Pepitamännen", "dessa ärelösa män", skrev Strindberg, "kallas nu nationen till samling". I särskilt fem följande artiklar gjorde så Strindberg gällande att Heidenstams dikt var dålig och att hemligheten bakom nittitalisternas framgångar främst handlade om konspirationer och kottekritik.

I ett försök att förekomma de anklagelser om avundsjuka som hans angrepp kunde förväntas framkalla, hävdade Strindberg i klartext att han ansåg sig orättvist behandlad. Han försäkrade att han inte var ute efter stipendium eller befordran, men att det berodde på "ett afsiktligt tummande av litteraturhistorien" att hans författarskap inte var känt i sin helhet. Därför hade han tvingats försvara sin ställning och avslöja "de förfalskningar och förnimmelningar" som gjorts i den svenska litteraturen under de senaste decennierna.

Det fanns förstås flera bidragande orsaker till Strindbergs utbrott våren och sommaren 1910. Precis som med Karl XII och Sven Hedin hade hans aversioner mot Heidenstam en längre historia, men de utlösande faktorerna fanns i den omedelbara samtiden. Ironiskt nog handlade det åtminstone delvis om diktarjubiler och officiella utmärkelser, det vill säga sådana hedersbetygelser som Strindberg drömde om i hemlighet, men som han offentligt föraktade. Hyllningarna till hans sextioårsdag i januari 1909 hade varit omfattande, men jubilarerna hade tvingats dela tidningarnas spaltutrymme med Sven Hedin och uppståndelsen kring dennes återkomst till Stockholm samma vecka. Troligtvis fick också Selma Lagerlöfs och Heidenstams femtioårsdagar 1908 respektive 1909 mer uppmärksamhet. Lagerlöf tilldelades också, som första svensk, Nobelpriset i litteratur samtidigt som Heidenstam utsågs till hedersdoktor vid Stockholms högskola. Omkring sig såg Strindberg den yngre generationen hyllas av etablissemangen, och en historiografi ta form där nittitalets triumf över åttitalet var ett retfullt inslag.

John Landquist (1881–1974) hade just i samband med Heidenstams femtioårsdag 1909 fått en tydlig indikation om Strindbergs gryende revanschlystnad. Landquist arbetade då med att färdigställa en mindre biografi över Heidenstam, och sökte Strindbergs medgivande för att publicera utdrag ur dennes tidiga brev till jubilarerna. Strindberg svarade kort att breven var obetydliga och att de inte existerade för honom. Men

bara några dagar senare återkom han i eget ärende. Han hade nämligen uppfattat Landquists Heidenstambok som ett bidrag till "det nyss gångnas litteraturhistoria", och ville därför göra Landquist uppmärksam på sin egen betydelse i den svenska litteraturen.

Händelser kring Heidenstams födelsedag i juli 1909 skulle samtidigt bereda Strindberg ett gynnsamt läge för att ta upp kampen med denne. Femtioårsdagen, vilken framställdes som en nationell högtidsdag, inföll nämligen mitt under den konflikt mellan arbetarrörelsen och arbetsgivarna som några veckor senare skulle utmynna i den så kallade Storstrejken. I juli hade strejken ännu inte brutit ut, men läget var spänt. Och Heidenstam, som blev föremål för åtskilliga intervjuer, tillfrågades inte sällan om sin syn på den politiska situationen. I en intervju gjorde han en arbetsskygg och tafatt snickare som han beställt möbler av till sinnebild för Sveriges samlade arbetarkår. I en annan jämsällde han ungsocialismen med åttitalets litteratur – förlegade ståndpunkter "som vi för länge sedan varit med om att slå ihjäl". En liknande överlägsenhet präglade Heidenstams artikel om "Åttital och nittital" vilken publicerades i *Svenska Dagbladet* i oktober.

Heidenstams bristande ödmjukhet mottogs med besvikelse, särskilt inom vänstern. Den rådande situationen hade uppväckt en efterfrågan på just sådan samhällsengagerad litteratur som Heidenstam hade dödförklarat. Epokstriden hamnade åter på agendan, och den etablerade bilden av Heidenstam blev föremål för kritisk omförhandling. Det var med uppenbar ironi som den ungsocialistiska tidningen *Stormklockan* kallade Heidenstam för "arbetarvännen". Tidigare hade ett fåtal dikter med demokratiskt patos räckt för att legitimera bilden av Heidenstam som folkets och Medborgarsångens skald. Dikter som "Barrikadsång", "Medborgarsång" och "Röstsedeln" ingick ofta i socialistiska sänghäften. Men detta var en skör plattform för den anspråksfulla nationalskaldsrollen, och medan Heidenstam fortsatte att markera sin roll som föregångsman för nittitalet, ansåg andra att hans viktigaste verk var de dikter som hade social tendens, som var mer åttital än nittital. "Inspirationen i hans rösträttsdikter visar vilka värden för vårt politiska livs odlade som här gått förlorade", skrev *Social-Demokraten*: "Heidenstam anar nog icke vad man på sina håll i dyrkan och beundran av den oförlikneliga skalden drömt honom skapat till. Man har blivit bittert besviken". Så sent som 1907 hade Erik Hedén (1875–1925), *Social-Demokraten*s ledande

litteraturkritiker, uppletat sentenser och slagord för den socialistiska kampen i Heidenstams *Folkungaträdet*. I september 1909 räknade Hedén istället Heidenstam till ”De tigande diktarna”, i en uppmärksammad artikel i den socialdemokratiska tidskriften *Tiden*.

Att Heidenstams stöd i de bredare folklagren främst vilat på hans person och på rösträttsdikterna blev uppenbart. När författaren inte längre föreföll botten i sina dikters demokratiska patos, återstod endast en tom hövdinggestalt, en folkskald utan folk. Som ett led i en större demokratiseringsprocess framställdes hans ryktbarhet som oberättigad och skapad på konstgjord väg genom reklam och kritiklös hyllning. Både Bengt Lidforss (1868–1913) och C. N. Carleson (1865–1925) ansåg att Heidenstam riskerade att bli ”en intetsägande dekoration”, och Erik Hedén hävdade att han höll på att utvecklas till ”ett slags nationell sevärdhet, till ett stående underhållningsnummer, som med regelbundna mellanrum återkommer i alla bättre tidningar.” Paradoxalt nog var det förstas just denna dragningskraft som arbetarrörelsen hade hoppats få dra nytta av om Heidenstam hade valt att ta ställning i konflikten.

Nu beskrevs han istället allt oftare som en högerman, och som en tyst och ofarlig författartyp. K.G. Ossian-Nilsson (1875–1970), som själv hade ett komplicerat förhållande till socialdemokratin, hade redan i romanen *Slätten* (1909) porträtterat Heidenstam som företrädare för ett aristokratiskt och högborgerligt Sverige, och i *Havet* (1910), som gestaltade det föregående årets storstrejk, fick Heidenstam representera den besuttna arbetsgivaridans favoritförfattare. Med tydliga anspelningar på hans senaste författarskap och skolboken *Svenskarna och deras hövdingar* (I–II, 1908–1910) framställdes Heidenstam som ett trivsamt men meningslöst tidsfördriv för bildad medel- och överklass.

Samtidigt lyfte den socialistiska pressen fram Strindberg som en mer värdig och konturfast skald. Hos honom hade medkänslan för samhällets små aldrig övergivits, menade Hedén: ”Utpräglad fri från det gängse högerskriandet om Sveriges nya storhet har han också varit.” Sådana krav och förväntningar som ställdes på Heidenstam och de andra nittitalisterna riktades sällan mot Strindberg. I ljuset av Infernokrisen och det senare författarskapets religiösa grubblerier betraktades han inte som fullt tillräknelig. Men han hade tidigare meriter att falla tillbaka på. *Tjänstekvinnans son* (1886) hade för första gången i svensk litteratur gestaltat ett

proletärperspektiv, och var populär läsning bland arbetare. Dessutom mindes man hans roll som radikal samhällskritiker, och hans mod att ifrågasätta hävdvunna sanningar och auktoriteter. I vänsterpressen accepterades således inte Heidenstams historieskrivning om åttitalet och nittitalet. ”Åttioalets Strindberg”, skrev Carleson, ”som arbetarungdom nu läser med förtjusning – var han ’förlegad’, när den nya, hyperestetiserande riktningen ’föryngrade’ litteraturen?” Heidenstam, menade han, borde se mindre förnämt ned på åttitalsförfattarna. I *Stormklockan* riktade sig signaturen Bjarne Bogbinder direkt till Heidenstam när han påstod att Strindberg som diktare ”står lika högt över dig som du över oss vanliga dödlige. Honom har man även velat iföra nationalhelgonets skinande vita skrud – men han nekade”.

Den politiska polariseringen var i full gång. Strindberg framställdes allt oftare som Sveriges främste författare, och som arbetarnas vän. Under de följande årens pressdebatt skulle Strindbergs och Heidenstams positioner inskärpas efter detta klassbestämda och politiska mönster. Einar Nermans teckningar av Heidenstam som ”Borgardömets sångare” och Strindberg som ”Tidevarvets mästare – Tjänstekvinnans son” fångade tydligt hur de båda författarna kom att beskrivas under och efter Strindbergsfejden.

Strindberg mot Heidenstam

Så gynnsamt var alltså läget när Strindberg inledde sin offensiv mot Heidenstam försommaren 1910. Efter de första artiklarnas antydningar och tjuvnyp, kom så den egentliga attacken i en följd artiklar. Strindberg uppvisade en ingående kännedom om såväl Heidenstams verk som receptionen av dem och honom under två decennier. Detta framgick inte minst av att han lierade sig med det tidigare mest omfattande angreppet på Heidenstams dikt och person, nämligen lektorn Nils Linders *Svenska språket i modern diktkonst* (1902). Linders bok betecknades av Strindberg som en förträfflig broschyr, och Linder själv beskrevs som en modig man som ville rädda nationen från fullständig idiotisering. Att Linder hade dött ett år efter bokens utgivande utnyttjades också av Strindberg: ”Jag antar på goda grunder att han blev mördad”, skrev han, och antydde därmed att det var förenat med fara att kritisera Heidenstam. En återkommande synpunkt i

Strindbergs kritik, liksom i Linders, var nittitalisternas förmodade kottelibildning. Strindberg betecknade således kretsen kring Heidenstam som ett rysligt bolag, ett boxarsällskap som hade upphöjt nonsens och svammel till norm.

Med anledning av att Ellen Key (1849–1926) offentligt bedyrat att hon föredrog de fem mest kända raderna ur Heidenstams dikt ”Hemmet” framför Tegnérns ”Svea”, beskrev Strindberg samma dikt, på linderskt manér, som ”bosch”, en ”tarvlig versstump”, ”denna smörja på fem rader”, andefattig, intetsägande och klanglös. Strindbergs lustmord på dessa diktrader hör förmodligen till de mer berömda inslagen i fejden:

Jag längtar hem sen åtta långa år.
 (Vem har inte gjort det?)
 I själva sömnen har jag längtan känt.
 (Fallet är icke så ovanligt att det kan anses vara
 originellt!)
 Jag längtar hem. (Vi ha hört det!) Jag längtar var
 jag går
 – *men ej till människor! Jag längtar marken,
 jag längtar stenarna där barn jag lekt.*
 (Slut! Det är alltihop.)

Med sina inskjutna kommentarer ansåg han sig presentera fullständiga bevis för att Heidenstams dikt var ”humbug eller blå dunster”. Till det som irriterade Strindberg hörde också Heidenstams omänsklighet – att han längtade efter stenar och mark, inte människor. I en tidigare artikel hade han också betecknat Heidenstam som ”mänsklighegens fiende”. I sitt senkomna svar på Strindbergs påhopp hörde detta till det som Heidenstam kommenterade. Han hävdade att Strindberg saknade förståelse för naturens mystik, och att han bara hade reda på stockholmarnas sommarnöjen.

Men Strindberg riktade sig inte bara mot Heidenstams diktning och estetik, utan även mot den offentliga rollen och bilden av Heidenstam som hövding och nationell skald. Han visade förakt för att Heidenstam nyligen utnämnts till hedersdoktor, och hånade retoriken kring hans debut tjugotvå år tidigare, då ”Sverige fick en skald”. Han tecknade en bild av Heidenstam som äregirig, högfärdig och självupptagen. Efter debuten hade Heidenstam, enligt Strindbergs mening, ägnat tio år åt att konsumera sig själv i egen beundran. Det stora diktverket *Hans Alienus* (1892) avfärdades som en samling turistkåserier präglade av ”Snobbens snobbiga betraktelser över världsgåtorna”.

Den enligt Strindberg alltför berömda Heidenstam kunde också beslås med paradoxer ur sin egen diktning. Bland dikterna i debutsamlingen finns följande rader som Strindberg citerade: ”Du söker ryktbarhet; för mig jag tror/ ett större väl så helt att glömmas/ att ingen hör mitt namn, ej ens min mor.” Strindbergs föraktfulla kommentar löd kort och gott: ”Det tro vi inte på!”

Folkskalden och kulturskalden, en omvärdering

Reaktionerna på Strindbergs artiklar var blandade. Många tog avstånd från hans hänsynslösa personangrepp samtidigt som vidräkningen med det hävdvunna ofta uppskattades. Förbehållslöst stöd fick Strindberg bara från vänsterkanten, men en bredare uppslutning fanns både bakom uppfattningen att Strindberg var förtjänt av en större uppskattning, och att nittitalet och Heidenstam hade överskattats.

Den fortsatta debatten innebar också en parallell omvärdering av Heidenstam och Strindberg. De båda författarna framstod på många sätt som varandras motsatser. Heidenstam hade blivit hedersdoktor, tilldelats Nordstjärneorden och hans namn hade länge nämnts i samband med Nobelpriset och Svenska Akademien. Men ändå kunde han inte mäta sig med Strindberg i fråga om antal läsare eller internationell ryktbarhet. Strindberg, menade måleriarbetaren Adolf Lundgren, var ”lika väl värd framgång som en annan, kring vilken guld och ära flödat rikliga! – För landets största nationella diktare fanns ingen filosofiejubeldoktorshatt!” Omvärderingen av de båda författarna skedde med utgångspunkt i deras relationer till folket, nationen och etablissemangen. Bilden av Heidenstam som en folkets och nationens skald utmanades när samma retorik användes om Strindberg. I en av sina artiklar hade Strindberg också ifrågasatt att orientalisterna Heidenstam ägde några rötter i det nationella. Då Heidenstam hade beskrivits som folkskald, hade detta epitet till stor del motiverats av hans roll som den nationella samlingens målsman. Folket var den abstrakta nationen, inte medborgarna. Som författare hade han i praktiken förblivit en kulturskald för ett betydligt smalare skikt av befolkningen. När Strindberg beskrevs som folkskald var det däremot den breda uppskattningen av hans litteratur som poängterades.

Rättfärdigandet av Strindbergs polemik samt av uppfattningen att han förtjänade ett större erkännande, skedde ofta med hänvisning till en idé om att Heidenstam hade uppnått sin position på ett oärligt sätt. Exempelvis hävdade Bengt Lidforss att Heidenstam och nittitalisterna hade ”utnyttjat reklamens alla tänkbara resurser” medan Strindberg ”endast räknat med sina konstverks inneboende kraft”. På liknande sätt hävdade Nils Norling i *Arbetarbladet* att framgångarna för böcker som *Gösta Berlings saga* och *Karolinerna* handlade om ”en popularitet som vuxit i drivhus och därför kommer att frysa bort. Annorlunda förhåller det sig med ’Svenska öden och äventyr’. Folkets kärlek till den boken har icke vårdats och gödslats av några litterära örtagårdsmästare.”

John Landquists uppmärksammade inlägg i Strindbergsfejden beskrev ett liknande förhållande. Landquist, som knappt ett år tidigare hade författat en hagiografi över Heidenstam, ställde nu, under rubriken ”Strindberg har rätt!”, de båda diktarna mot varandra. Heidenstams roll som representativ nationalsymbol kontrasterades mot Strindbergs breda genomslag hos läsarna. En diktares uppgift, hävdade han, var inte att samla nationen, utan att erövra den enskilda människan och läsaren. ”Samla nationen! Vad vill det säga? En mobilisering? Ja, av tidningar! Men frågas: vilken diktare är mest läst, mest hörd, vem nämner menige man i sina samtal?” Det givna svaret var Strindberg, vilket folkbibliotekens journaler och förläggarnas upplagor kunde vittna om.

Skillnaden mellan åttitalets och nittitalets respektive portalverk var också enorm med hänseende till försäljningen. *Röda rummet* (1879) hade sålt i sextusen exemplar redan under de första nio månaderna, medan förstaupplagan av Heidenstams *Vallfart och vandringsår* (1888) inte lockade mycket mer än hundra köpare per år fram till sekelskiftet. I det avseendet hade Strindberg förstås rätt och kunde anses förtjänt av ett större erkännande. Det framställdes också som något av en demokratisk uppgift att ge honom upprättelse. Men samtidigt som Strindberg hyllades som den verkliga folkskalden, tillskrevs han just en sådan politisk funktion som Landquist hade hävdat inte hörde till diktares uppgifter. Strindbergs nyvunna position som ”underklassdiktare” berodde också i hög grad på en mobilisering av tidningar.

Motsättningen mellan folkskalden Strindberg och kulturskalden Heidenstam präglades av fejdens politiska och klassbestämda dimensioner. Heidenstam berövades sin position som en neutralt samlande ge-

stalt medan Strindberg framvälades som folkets och arbetarrörelsens framtidsskald. I en artikel i *Fram* hävdade ungdomskampen Fredrik Ström (1880–1948) att det var underbart att se borgardömet s gudar falla i Strindbergsfejden:

Här ha vi Heidenstam, allt borgerskaps gunstling, den store fäsören och posören. Det är märkligt att denne man så länge kunnat spela rollen av folkets andlige ledare och ungdomens hövding som han gjort. Ty trots sin begåvning och sin Medborgarsång har han dock alltid stått folket fjärran, lämnat dess väldiga frihetskamp å sido, hånat dess ledande tankar och rörelser. Men han spelade sin självtagna hövdingeroll så väl, att till slut de flesta duperades och trodde att han var hövdingen. Men han var det dock aldrig, ty mellan Heidenstam och folkdjupet gingo icke trådar från hjärta till hjärtan. Det för frihet kämpande folket stod kallt inför hans spel.

Strindberg däremot, hävdade Ström, hade ”hela den röda, hela den livskraftiga och kämpaglada ungdomen, ja hela det stridande folket med sig”.

När Heidenstam till slut gav sig in i fejden, var det på ett sätt som bidrog till att förstärka den bild av honom som uppmålats i den socialistiska pressen. I fyra artiklar, först publicerade i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* i februari och mars 1911 och därefter samlade i broschyren *Proletärfilosofiens upplösning och fall* (1911), kritiserade han den politiska klasskamp retoriken och socialismens negativa världsbild. I artikeln ”Strindberg sedd genom fjärrglas” kommenterade han i korthet den föregående sommarens kalabalik. Han ansåg att det var ”något lågt och orent i en sådan självavklädning på öppet torg”, och hävdade att ”det vore helgerån att röra vid ett sådant sammelsurium. Det bör få stå kvar och tala för sig själv som en förtätad bild av vad de sociala folkprästerna förhålliga.” Därefter formade sig artikeln till ett slags psykologisk studie över Strindbergs karaktär. Han betecknade honom som en sökare men inte finnare. Han ”hatar sig fram”, är en ”förlupen träl”, en ”svag person”, ”allt faller sönder i hans händer och mjölar sig”. Strindberg, hävdade Heidenstam, är ”fullblodsbarbaren inom vår vitterhet”.

I tillspetsad form fångade bilden av Strindberg som barbar, liksom bilden av Heidenstam som ädel ridhare, populära föreställningar om de båda författarna och deras respektive publik. I karikatyrteckningarnas förenklade värld tydliggjorde flera parallellporträtt dessa positioner. Strindberg gestaltades som en påkännande,

rå gestalt klädd i djurhudar, medan Heidenstam framställdes som en mer kultiverad, svärd bärande riddare eller karolin. Författarna antogs representera olika grader av civilisation och kultur. Strindberg var pöbelns författare medan Heidenstam var den bildade och belevade publikens kulturskald.

Det bör understrykas att vad Heidenstam förlorade under Strindbergsfejden handlade om den offentliga rollen, dess förmenta neutralitet och folkliga tilltal. Under återstoden av sin karriär gjorde han inga anspråk på att uppträda som en samlande gestalt, tvärtom skulle han aktivt odla sin mer exklusiva och aristokratiska position som kulturskald. Hans sista verk, *Nya dikter* (1915), bar tydliga spår av den offentliga uppgörelsen 1909–12. Bland annat i dikterna ”Gycklare” och ”Den druckna titanen” påträffas bittra utfall mot den författare som kröntes till folkskald i hans ställe. Även i andra dikter framträder ett oförtäckt förakt för tidens demokratiska samhälls- och kulturutveckling, och inte minst för de folklager som hade gjort Strindberg till sin – den andliga underklassen, de vulgära och pietetslösa trälarerna och barbarerna. Dikternas kritik mot ”förpöblingens tidsålder” välkomnades också av borgerliga och liberala litteraturkritiker. Dessutom behöll Heidenstams diktning förstås sin ställning inom de kretsar som 1912 valde in honom i Svenska Akademien och 1916 tilldelade honom Nobelpriset. Att även Sven Hedin valdes in i Svenska Akademien 1913 visade att Strindberg och vänstern saknade inflytande över denna institution, vilket i och för sig även kunde tolkas som ett slags bekräftelse på deras konspirationsteorier.

En uppgörelse med personkulten

I sin bittra analys av Strindbergs väsen hade Heidenstam även ifrågasatt betydelsen av dennes författarskap. Trots att Strindberg hade ”fyllt hela hyllor med skådespel”, menade Heidenstam att det var omöjligt att dra sig till minnes några personer ur dessa. Detta påstående ledde genast till att Strindbergs författarskap ställdes mot Heidenstams i en diskussion kring verkens värde och inflytande över läsarna. Vad mindes man egentligen från Heidenstams verk? I *Arbetet* svarade Erik Håkansson redan dagen därpå att han hade otaliga minnen från Strindbergs författarskap men att inga situationer eller personer ur Heidenstams verk fastnat i minnet. Trots att han hade läst honom ”samvetsgrant” kunde han bara er-

inra sig några få strofer ur ett par dikter, och när ”jag minns ’*Karolinerna*’”, hävdade Håkansson, ”kommer jag alltid genom en underlig idéassociation att tänka på, att bokens författare har en ovanligt lång och dekorativ näsa – jag kan inte hjälpa det, jag bara konstaterar faktum”.

Att Heidenstams person och utseende skulle ha haft en mer genomträngande betydelse än hans litterära insatser var inte bara en illvillig nidsbild i debattens hetta, utan en återkommande synpunkt under hans karriär. Under Strindbergsfejden blev emellertid kritiken mot Heidenstams kändisskap hårdare eftersom det framstod som oproportionerligt, särskilt i förhållande till uppfattningen att Strindberg hade förringats. Med utgångspunkt i Strindbergs våldsamma personangrepp, vilka betecknades som att han ”rifver glorian af svenska folkets helgon” eller att han ”smädat tidens gudar”, formade sig Strindbergsfejden till en uppgörelse med den samtida kändiskulturen, med vad som då benämndes idol-, avgudadyrkan eller personkult. Det handlade om Heidenstams välkända ”snabbseglareprofil”, men också om Sven Hedins ”världsbekanta ben” och Strindbergs ”gammelmansblinda självförgudning”.

Smålands Folkblad uppfattade Strindbergs artiklar som en befrielse eftersom de ”ruskat i den personkult, som börjat trycka på allt som en mara”. Tidningen *Östgöten* ursäktade Strindbergs angrepp eftersom det, på grund av tidens reklamväsen, var nödvändigt ”att emellanåt slå litet kallt vatten i chauvinismens och hjältedyrkans allför sjudande varma blod”. Och med en liknande formulering hävdade *Trelleborgs Allehanda* att den ”förgudning av berömda personer som så ofta uppenbarar sig, behöver helt säkert få en riktig kalldusch en och annan gång”.

Kritiken mot personkulten drabbade i synnerhet Heidenstam och nittitalisterna vars starka ställning ansågs bero på att litteraturen först under 1890-talet hade fått en större publik, och att litteraturintresset snabbt hade övergått i personintresse. Verket blev en bisak, hävdade Axel Lundegård (1861–1930), och en skriftställare kunde plötsligt bli populär om han såg sympatisk ut och hade goda förbindelser med pressen. För Lundegård framstod särskilt diktarjubileerna som tydliga och oroande tecken på personkultens och den medialiserade författarrollens utbredning. Med romanen *Den stora dagen* (1911), vilken var en satir med särskild udd mot Heidenstams anspråksfulla femtioårsdag, gick Lundegård till angrepp mot dessa tendenser.

Andra menade emellertid att också Strindberg var föremål för idoldyrkan. Även om det var fel att nittitalisterna hade framhävts på Strindbergs bekostnad så kunde väl knappast ”Strindberg sjelf, riktigt allvarligt taladt, tjena som mönster för den store reklamföraktaren?”, skrev *Skånska Dagbladet*. I *Aftonbladet* hävdade Fredrik Vetterlund (1865–1960) att nittitalsdiktarna länge hade överskattats och varit föremål för smaklös panegyrik, men att detta i ännu högre grad gällde om Strindberg. Anklagelser om förgudning och idoldyrkan hördes från alla håll. Medan Fredrik Böök (1883–1961) tillskrevs en central roll för det koteri som påstods ha marknadsfört och idoliserat Heidenstam, anklagade denne i sin tur motståndarsidan för förgudning av Strindberg. I *Social-Demokraten* kallades Böök för ”verkställande direktör i sällskapet för inbördes beundran” medan han själv, i *Svenska Dagbladet*, skrev att ”Strindbergsreligionens präster täfla i eldig tillbedjan af sin idol och afvisa med lyfta handflator den hädiska tanken, att guden skulle ha anlag för elakhet och avundsjuka.”

Debatten om personkulten utmynnade ofta i visioner om att man framöver skulle tvingas koncentrera sig på verken istället för på författarna. Mauritz Hellberg (1859–1947), chefredaktör för *Karlstads-Tidningen*, hoppades till exempel att det småaktiga bråk som diktarna deltagit i skulle motverka ”den överskattning av geniet och särskilt av den poetiska begåvningen, som under vissa tidsskeden nästan gått till avgudadyrkan”. Författaren Walter Hülphers (1871–1957), vänstersinnad redaktionssekreterare i *Smålands Folkblad*, hävdade också att ett betydelsefullt resultat av Strindbergsfejden var påminnelsen om att man bör hålla sig till verket framför personen: ”Personkulten har fått en törn, som det skall bli svårt att reparera.” Förhoppningar som dessa underminerades emellertid i samma stund av arbetarrörelsens omfattande Strindbergskult.

Strindbergskulten

August Strindbergs femtioårsdag hade firats helt privat utan officiella ceremonier. Då var nittitalisternas *Svenska Dagbladet* den tidning som ägnade honom mest uppmärksamhet medan intresset i övrigt var reserverat. Tio år senare hade arbetarpresen genomgått en kraftig expansion, och ett ideologiskt bruk av författaren hade börjat göra sig gällande. Sextioåringen be-

reddes störst utrymme i *Social-Demokraten* och andra arbetarblad. Med Strindbergsfejden växte arbetarrörelsens Strindbergskult, och genom beundrarnas försorg formades författarens sextiotreårsdag 1912 till den verkliga jubelfesten.

Detta var även det huvudsakliga målet för den Strindbergskommitté som hade bildats på initiativ av Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Alla tänkbara medier användes för att propagera för ett ökat intresse för den nye hjälten. En utställning ordnades där bland annat brev, manuskript, olika utgåvor och översättningar, Strindbergs egna målningar samt Strindbergsporträtt och byster visades. Andra inslag i uppvaktningen var ett folkets fackeltåg – omkring 15 000 personer tågade förbi författarens bostad –, samt en medborgarfest på Berns salonger med omkring 1600 deltagare. Därtill hyllades Strindberg med föreställningar på de flesta av landets teatrar, och arbetarkommuner, ungdomsklubbar och nykterhetsloger runt om i Sverige arrangerade fester till författarens ära. En betydelsefull del av uppvaktningen och Strindbergs symboliska upprättelse var också den nationalinsamling som inbringade närmare 50 000 kronor att överlämnas till jubilaren. Denna gåva från allmänheten framstod som ett slags likvidering av en nationell hedersskuld, och beskrevs omväxlande som ett anti-nobelpris och som ett folkets nobelpris.

I arbetarpresen hyllades Strindberg reservationslöst och uppvaktningen färgades starkt av de socialdemokratiska valframgångarna hösten 1911. Att Strindberg hade framstått som segrare i den av honom själv igångsatta pressdebatten blev en parallell till arbetarrörelsens politiska framgångar. Det var bara på den yttersta vänsterkanten, bland annat kring tidskriften *Brand*, som Strindberg, i synnerhet på grund av sin uttalade religiositet, inte uppskattades som arbetarhjärte och förebild. Pseudonymen Didrik Stigman hävdade till exempel att Strindberg aldrig hade haft någon verklig kontakt med arbetarrörelsen: ”Men man ville blåsa upp honom till en reklamgubbe för socialdemokratien för att med honom imponera på borgarpaket. Däri ligger hemligheten.”

För Strindberg själv var uppvaktningen problematisk. Han hade ju i hög grad gjort sig ett namn på att ifrågasätta festtal, kanoniseringar och världsliga erkännanden. Inte minst var detta upprinnelsen till den pressfejden som nu hade försatt honom i en helt motsatt belägenhet. Med en artikel i *Afton-Tidningen* avböjde

han i förväg all slags uppvaktning. Och på själva födelsedagen gav han i samma tidning uttryck för sina ambivalenta känslor. Han omtalade ännu en gång vådorna av offentliga hyllningar, och underströk det oförenliga mellan vad festföremålet själv ansåg sig vara, och det han för tillfället utgavs för att vara. Han påstod sig erfara en känsla av ovärdighet och skam i ovationens ögonblick. Dagen därpå tackade han för hyllningen, och invände ännu en gång mot den överskattning som han menade sig ha blivit föremål för.

Liknande motstridiga känslor drabbade Axel Lundegård i samband med utgivningen av hans hyllningskritiska roman *Den stora dagen*. Boken utkom i anslutning till författarens egen femtioårsdag, men Lundegård kände sig sårad över att tidningarna inte uppmärksammade honom i någon större utsträckning. Och när han tackade sin förläggare för dennes gratulationer, tvingades han förklara sin uppskattning: ”Jag skall säga som sanningen är – det är bara den själlösa och ljumma humbugen jag med min stora åtbörd velat hålla mig från lifvet. Innerst inne är också jag en frusen stackare, känslig för minsta fläkt af verklig värme.” Konstigare än så förhöll det sig kanske inte heller med August Strindbergs ängsliga inställning till de jubelrop som kom både honom själv och andra till del.

Knappt fyra månader efter den storslagna sextioårsdagen var han död, och även begravningen artade sig till en imponerande manifestation i arbetarrörelsens regi. Strindberg hyllades som en Kristusgestalt och hövding. I begravningståget gick tusentals människor och stora folkmassor trängdes längs gatorna. Så slutade den process som hade börjat med att Strindberg ansåg sig åsidosatt. Och nu kunde han inte längre protestera mot det erkännande som han hade ansett sig förtjänt av.

Citat har hämtats från följande tidningar. I förekommande fall anges inom parentes även sidhänvisning till Harry Järv, *Strindbergsfejden I-II* (1968):

Afton-Tidningen [Strindbergsartiklar:] 29/4, 13/5, 25/5, 6/6, 11/6, 15/6, 25/6, 29/6, 18/7 1910 (s. 17, 23, 32, 45, 61, 64, 87, 94, 164), [övriga:] 1/7, 8/7, 20/8 1910 (s. 98, 129, 566), *Aftonbladet* 2/3 1911 (s. 893), *Arbetet* 24/7 1909, 25/7 1910, 3/3 1911 (s. 280, 899), *Arbetarbladet* 26/7 1910 (s. 301), *Brand* 1912; 21, *Dagens Nyheter* 22/7 1910 (s. 228), *Figaro* 1910; 29 (s. 239), *Fram* 1910; 8 (s. 419), *Karlstads-Tidningen* 8/3 1911 (s. 952), *Nya Dagligt Allehanda* 26/9 1909, *Skånska Dagbladet* 7/10 1910 (s. 747), *Smålands Folkblad* 19/7, 21/7, 4/8 1910 (s. 184, 207, 458), *Social-Demokraten* 31/7, 29/9 1909, 23/7 1910 (s. 248), *Stockholms-Tidningen* 23/7 1910 (s. 249), *Stormklockan* 18/7 1909, *Svenska Dagbladet* 24/7 1910, 1/3 1911 (s. 268, 875, 876), *Tiden* 1909; 9, *Trelleborgs Allehanda* 21/7 1910 (s. 210), *Östgöten* 20/7 1910 (s. 201).

Strindbergs korrespondens med John Landquist citerad ur Solveig Landquist (red.), *John Landquist om Strindberg, personen och diktaren* (1984), s. 31.

Bibliografi

Artiklar i Strindbergsfejden

Flertalet av de artiklar som gemensamt utgjorde Strindbergsfejden finns samlade i Harry Järv, *Strindbergsfejden I–II* (1968). Tillsammans redovisar antologins två volymer omkring 900 debattinlägg från perioden 29 april 1910 till och med 28 augusti 1911. I dokumentsamlingen saknas de Strindbergsartiklar som samlades i broschyrerna *Religiös renässans* (1910) och *Tsarens kurir eller sågfilarens hemligheter* (1912), samt debattinlägg med anledning av dessa. Likaså saknas en del debattinlägg med anledning av Verner von Heidenstams artiklar mot ”proletärfilosofien”. Delvis kompletterande är den bibliografi som finns redovisad i *Litteratur och samhälle: Meddelande från Avd. för litteratursociologi*, nr 36–37, 1967. En ytterligare inventering har utförts av Björn Meidal och finns redovisad i dennes *Från profet till folktribun: Strindberg och Strindbergsfejden 1910–12* (1982). I linje med en numera etablerad uppfattning om att Strindbergsfejden såsom företeelse pågick till och med författarens död i maj 1912, omfattar Meidals inventering även receptionen av Strindbergs sista artikelserie samt reaktionerna vid hans död.

Såsom viktiga inlägg i Strindbergsfejden bör även de många karikatyrteckningarna i dagspress och skämttidningar räknas. Åtskilliga exempel från Strindbergsfejden finns återgivna och kommenterade i Germund Michanek, *Strindberg i karikatyr och skämtbild* (1998).

Flera av de mer aktiva debattörerna lät även publicera sina tidningsartiklar samlade i broschyrer. August Strindbergs artiklar samlades i de fyra häftena: *Tal till svenska nationen: Om olust i landet, levernet, litteraturen och lärdomen* (1910), *Folkstaten: Studier till en stundande författningsrevision* (1910), *Religiös renässans eller religion mot teologi* (1910), samt *Tsarens kurir eller sågfilarens hemligheter* (1912). I broschyrerna publicerades artiklarna i en delvis annan ordning än den ursprungliga, och vissa bearbetningar av texterna gjordes av Strindberg. Se vidare Björn Meidals kommentarer i volym 68 av *Nationalupplagan* av August Strindbergs samlade verk.

Verner von Heidenstams artiklar utgavs i broschyren *Proletärfilosofiens upplösning och fall* (1911) och inkluderade uppsatserna ”Odugliga folkpräster”, ”Proletären som gudamänniska”, ”Strindberg sedd

genom fjärrglas”, samt ”Vindstilla” vilka ursprungligen publicerades i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* i februari och mars 1911. Enstaka ändringar gjordes före broschyrpubliceringen. Se vidare kommentarer i Stridsskrifter, volym 18 av *Verner von Heidenstams samlade verk*, utgivna av Kate Bang & Fredrik Böök (1944). För uppgifter om broschyrens reception samt debattinlägg med anledning av de ingående artiklarna se Allan Ranius *Verner von Heidenstam: En bibliografi* (2002).

Övriga artikelsamlingar är: Sven Hedin, *Svar på ”Tal”* (1910), Bengt Lidforss, *August Strindberg och den litterära nittiotalsreklamen* (1910) och *Levertinkultens apologet: En vidräkning med doc.* Fredrik Böök (1910), Fredrik Böök, *Oscar Levertin och professor Lidforss: En karaktäristik och en polemik* (1910).

Om Strindbergsfejden

Den enda befintliga monografin över Strindbergsfejden är Björn Meidals avhandling *Från profet till folktribun: Strindberg och Strindbergsfejden 1910–12* (1982). Detta är även det grundligaste arbetet även om dess huvudfokus är Strindberg och dennes relation till socialdemokratin. Av Meidal finns även en mer överskådlig introduktion till Strindbergs artiklar och deras sammanhang under rubriken ”Tillkomst och mottagande” i den aktuella delen av August Strindbergs samlade verk. Värdefulla introduktioner till olika aspekter av Strindbergsfejden finns även i det nummer av *Litteratur och Samhälle: Meddelande från Avdelningen för litteratursociologi* som redovisar det grupparbete kring fejden som vid mitten av 1960-talet utfördes vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet (1967, nr 38). Ett samlat grepp på fejden tar även statsvetaren Patrik Hall i artikeln ”’Krig mot allt och alla’: Strindbergsfejden som politisk offentlighet”, *Skandia: Tidskrift för historisk forskning*, vol 70, nr 1 (2004).

Strindbergsfejden kommenteras förstås mer eller mindre utförligt i framställningar som fokuserar på personer vilka på ett eller annat sätt var delaktiga i debatten, och som behandlar åren kring 1910. Några av de mer utförliga och senast tillkomna studierna är de följande.

Med Heidenstam som utgångspunkt: Jan Stenkvist, *Nationalskalden: Heidenstam och politiken från och med 1909* (1982). Per I. Gedin, *Verner von Heidenstam: Ett liv* (2006). Andreas Nyblom,

Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige (2008).

Med Bengt Lidforss som utgångspunkt: Lennart Leopold, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat: Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning* (2001). Lennart Leopold, "Lidforss mot Hedin: Om en okänd insats i Strindbergsfejden", i Karl Erik Gustafsson (red.), *I ordets smedja: Festskrift till Per Rydén* (2002), s. 66–76.

Med John Landquist som utgångspunkt: Solveig Landquist (red.), *John Landquist om Strindberg, personen och diktaren* (1984). Ingemar Nilsson, *John Landquist: Filosof, psykolog, kritiker: En biografi* (2009).

Med Fredrik Böök som utgångspunkt: Svante Nordin, *Fredrik Böök: En levnadsteckning* (1994).

Med Erik Hedén som utgångspunkt: Margaretha Fahlgren, *Litteraturkritiker i arbetarrörelsen: en studie i Erik Hedéns dagskritik 1909-1925* (1981).